ğı iddia edilmiş olur. Ona göre Kur'an'ın gerçek anlamda i'cazı, haiz olduğu fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesahat ile belâgat, nâzil olduğu gibi aynen muhafaza edilen nazmın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki "üslûp ilişkisi"nden ibarettir (daha geniş bilgi için bk. İ'CAZ).

Eserleri. 1. ***Esrârü'l-belâġa****. Kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak belâgat ve şiirin belli başlı meselelerini ana hatları ile ortaya koyduğu bir eserdir. 2. ***Delâʾilü'l-iʿcâz****. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazının nazımda olduğunu söyleyerek birçok belâgat konularını işlediği orijinal bir eserdir. 3. *er-Risâletü'ş-şâfiye*. Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazına dair olan bu risâlenin *Delâʾilü'l-iʿcâz*'dan daha önce yazıldığı tahmin edilmektedir. İlk iki kitapta olduğu gibi bunda da nazım görüşü ağırlıklı olarak işlenmektedir. Eser, Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl Sellâm tarafından Rummânî ve Hattâbî'nin aynı konuya dair iki risâlesiyle birlikte tahkik edilerek *Selâsü resâʾil fî iʿcâzi'l-Ḳurʾân* adıyla neşredilmiştir (Kahire 1956). 4. ***el-ʿAvâmilü'l-miʾe**** (*Miʾetü ʿâmil*). Kelime ve cümlelerin i'rabına tesir eden yüz âmilden (bk. AVÂMİL) bahseden gramer kitabıdır. 5. *Kitâbü'l-Cümel*. Müellif, gramere dair muhtasar bir kitap olan ve *el-Cürcâniyye* diye de bilinen bu eseri *et-Telḫîṣ* adıyla kendisi şerhetmiştir. Eserin diğer şârihleri arasında Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Haşşâb, İbnü'l-Usfûr, Muhammed b. Ebü'l-Feth b. Ebü'l-Fazl el-Ba'lî, Muhammed b. Ahmed el-Kayserî, Trablussam Kādılkudâtı Ahmed b. Şerefüddin es-Seâlibî ve Âşık el-İznikî gibi âlimler vardır. *Kitâbü'l-Cümel* Ali Haydar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dımaşk 1972). 6. *el-Muḫtâr min şiʿr (min devâvîn) el-Mütenebbî ve'l-Buḥtürî ve Ebî Temmâm*. Adı geçen üç şairin şiirlerinden derlenmiş bir antoloji olup Abdülazîz el-Meymenî tarafından Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait bazı şiirler, Efvehü'l-Evdî, Şenfera'l-Ezdî divanları ve az bilinen dokuz kaside ile birlikte *eṭ-Ṭarâʾifü'l-edebiyye* mecmuasında neşredilmiştir (Kahire 1973). 7. *Kitâbü'l-Muḳteṣid* (*Muḳtaṣad* veya *Muḳtaḍab*) *fî şerḥi'l-Îżâḥ*. Ebû Ali el-Fârisî'nin nahve dair *el-Îżâḥ* adlı eserine yazdığı otuz ciltlik *el-Muġnî* adlı şerhin üç cilt halinde hulâsasıdır. Ayrıca *el-Îżâḥ*'ı *el-Îcâz* adıyla da ihtisar etmiştir. Kâzım Bahr el-Mercân tarafından tahkik edilen eser iki cilt olarak neşredilmiştir (Bağdat 1982). 8. *et-Temme fi'n-nahv*. Târık Necm Abdullah tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Mekke 1405/1985). 9. *Kitâb fi't-taṣrîf*. Bazı kaynaklarda *el-ʿUmde fi't-taṣrîf* adıyla zikredilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3740/3) bir nüshası bulunmaktadır. 10. *Muḫtârü'l-iḫtiyâr fî fevâʾidi miʿyâri'n-nüzzâr*. Bedî ve beyân ile kafiyeye dair olan eserin Köprülü (nr. 1392) ve Süleymaniye (Fatih, nr. 4094) kütüphanelerinde birer nüshası vardır.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin hayatından bahseden kaynaklarda onun ayrıca, *Derecü'd-dürer* (Kur'an tefsiri); *Şerḥu sûreti'l-Fâtiḥa*; *Kitâbü'l-ʿArûż*; *el-Muʿtażıd*; *el-Mesâʾilü'l-müşkile* ve *el-Miftâḥ* gibi eserlerinden de söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâkıllânî, *İʿcâzü'l-Ḳurʾân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1963, s. 35; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâʾ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 363-364; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ* (nşr. Ahmed Ferîd Rıfâî), Kahire 1355-57/1936-38, XIV, 16; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1369-93/1950-73, II, 188-190; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XVIII, 432-433; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1973-74, II, 369-370; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde* (nşr. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr—Kâmil Kâmil Bekrî), Kahire 1968, I, 170, 177-178; Brockelmann, *GAL*, I, 341-342; *Suppl.*, I, 503-504; C. Zeydan, *Âdâb* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1957, III, 46; Serkîs *Muʿcem*, 681; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 606; Merâgī, *Târîḫu ʿulûmi'l-belâġa*, Kahire 1950, s. 100; A. Ahmed Bedevî, *Abdülḳāhir el-Cürcânî ve cühûdühû fi'l-belâġati'l-ʿArabiyye*, Kahire 1962; Şevki Dayf, *el-Belâġa teṭavvür ve târîḫ*, Kahire 1965, s. 160-219; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 130-136; Ömer Ferrûh, *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî*, III, 183-188; Abdülazîz Abdülmu'tî Arefe, *Terbiyyetü'ẕ-ẕevḳi'l-belâġī ʿinde ʿAbdilḳāhir el-Cürcânî*, Kahire 1983; M. Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dımaşk 1984, s. 248-251; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Fahreddin er-Râzî'nin Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-iʿcâz'ının Edisyon Kritiği ve Abdülkāhir el-Cürcânî'nin Belâğatla İlgili Eserlerinin Mukayesesi* (doktora tezi, 1987), Atatürk Ünv. İlahiyât Fak., s. 100 vd.; Max Weisweiler, "ʿAbdalqāhir al-Curcāni's Werk Über Die Unnachahmilchkeit des Korans und Seine Syntaktisch-Stilistischen Lehren", *Oriens*, XI, Leiden 1958, s. 77-121; A. Hamdi el-Hûlî, "et-Tefsîrü'l-menhecî ʿinde ʿAbdilḳāhir el-Cürcânî", *ed-Dâre*, VII/4, Riyad 1983, s. 36-50; Gazzâlî Harb, "Mine'l-Ârâʾi'l-lüġaviyye ve'n naḥviyye li-ʿAbdilḳāhir el-Cürcânî", *ed-Dâre*, IX/3, Riyad 1984; s. 68-80; Nasr Ebû Zeyd, "Mefhûmü'n-naẓm ʿinde ʿAbdilḳāhir el-Cürcânî, ḳırâʾe fî ḍavʾi'l-üslûbiyye", *Fuṣûl*, V/1, Kahire 1984, s. 11-24; D. Osman Muvâfî, "Mevḳifü ʿAbdilḳāhir el-Cürcânî min ḳażıyyeti'l-maʿnâ", *ed-Dâre*, XIII/3, Riyad 1987, s. 20-42; K. Abu Deeb, "al-Djurdjānī", *EI² Suppl.* (İng.), s. 277-278; a.mlf., "ʿAbd al-Qāher Jorjānī", *EIr.*, I, 134-137.

NASRULLAH HACIMÜFTÜOĞLU

ABDÜLKAYS (Benî Abdülkays)

(بنو عبدالقيس)

Bahreyn dolaylarında yaşayan ve Hz. Peygamber zamanında müslüman olan büyük bir Arap kabilesi.

Kabilenin atası olan Abdülkays'ın nesebi Adnân'a varır ve onda Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşir. Bu kabile mensuplarına Abdî, Kaysî, Abdükaysî veya Abkasî de denilir. Önceleri Tihâme'de yaşamakta olan Abdülkaysoğulları, sonradan Bahreyn ve Uman bölgelerinin sahil ve iç kısımlarına dağılarak kısmen yerleşik, kısmen de göçebe olarak Bekir b. Vâil, Temîm ve Kinde kabileleri arasında yaşamaya başladılar. Bu sırada Güney İran'a birçok akınlar düzenlediler. Sâsânî hükümdarı II. Şapur iktidara gelir gelmez onları cezalandırmak için seferber oldu ve sevkettiği orduyla Arabistan ve Suriye'nin büyük bir kısmını tahrip ettiği gibi Abdülkays'e mensup pek çok kişiyi de öldürttü. Bölgede bulunan diğer Arap kabileleri yanında İranlı Mecûsîler, bir kısım yahudi ve hıristiyan zümrelerle de iç içe yaşayan Abdülkaysoğulları, İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Sâsânî hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Muşakkar'da Zü'l-lebâ adlı bir puta tapan bu kabilenin bir bölümü de hıristiyanlığı kabul etmişti. Bahreyn nüfusunun çoğunluğu bu kabileye mensuptu.

Abdülkaysoğulları'nın Hz. Peygamber ile temasları ve müslüman olmalarına dair haberler oldukça karışıktır. Başta Bahreyn olmak üzere Fırat kıyılarından Arabistan ortalarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış bulunan bu kabile mensuplarından bazıları, güvenilir bir rivayete göre, Uhud Gazvesi sırasında bir kervanla Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'le ilk defa o zaman görüşmüşlerdir. Daha sonra Benî Müstalik Gazvesi sırasında Resûlullah ile karşılaşan bazı Abdülkayslılar da müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in davet mektubu üzerine bu kabileyi temsil eden yirmi kişilik bir heyet, 629 yılında Medine'ye geldi. Alnındaki derin bir yara izi sebebiyle el-Eşec diye meşhur olan Abdullah b. Avf başkanlığındaki bu heyet-tekiler, Remle bint Hâris'in evinde misafir edildiler ve Medine'de kaldıkları on gün içinde Hz. Peygamber'i yakından tanıma fırsatını buldular. Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâm dininin esaslarını öğrendiler. Nübüvvetten önce Muşakkar

ve Debâ panayırlarına katıldığı için bölgeyi ve insanlarını tanıyan Hz. Peygamber, heyetle yakından ilgilendi. Yüzü çirkin olan Eşecc'e, "Sende Allah'ın sevdiği iki meziyet var: hilm ve hayâ" diyerek iltifatta bulundu (bk. Müslim, "Îmân", 25, 26). Ayrıca ashabı heyet mensuplarına hediye vermeye teşvik etti. Kendilerine de namaz kılmalarını, zekât vermelerini, ramazan ayında oruç tutmalarını ve ganimet mallarının beşte birini beytülmâle ayırmalarını emretti. Câhiliye devrinde şarap için kullanılan, topraktan ve ağaçtan yapılmış kapları meşrubat için kullanmalarını da yasakladı. Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadise göre, Mescid-i Nebevî'den sonra içinde cuma namazı kılınmasına müsaade edilen ikinci mescid, Abdülkaysoğulları'nın yaşadıkları Cüvâsâ şehrindeki camidir (bk. Buhârî, "Meġāzî", 69). Vergiler ve diğer hususlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in bu kabileye gönderdiği bazı mektuplar günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır (bk. M. Hamîdullah, *el-Veŝâʾiḳu's-siyâsiyye*, s. 126-127).

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan irtidad olaylarında Abdülkaysoğulları İslâmiyet'te sebat ederek mürtedlerle savaştılar ve Uman'ın Debâ şehrinde irtidad eden Lakīt b. Mâlik'in mağlûp edilmesini sağladılar. Ayrıca Mehre ve Yemen'deki isyanların bastırılmasında da faal rol oynadılar. Hz. Ömer'in halifeliği sırasındaki fetihlere katılan ve bilhassa Sâsânî İmparatorluğu'na karşı kazanılan zaferlerde büyük payları olan kabile mensupları, fetihlerden sonra, Bahreyn dışında Tevvec (Tevvez), Basra, Kûfe, Musul, İsfahan ve Merv'e yerleştiler. Ayrıca Kuteybe b. Müslim'in Horasan'daki fetih harekâtına katılarak büyük yararlıklar gösterdiler. Abdülkaysoğulları, genellikle Hz. Ali taraftarı olup Cemel ve Sıffîn savaşlarında onun yanında yer aldılar. Bu kabileden Sa'saa b. Sûhân'ın Muâviye'ye muhalefeti, ayrıca Abdullah b. Cârûd'un Kûfe ve Basralılar'ın başına geçerek Haccâc'a isyan etmesi ve Haccâc tarafından idam edilmesi gibi olaylar, kaynaklarda geniş bir şekilde yer almaktadır.

Güzel konuşmaları ve kahramanlıklarıyla bilinen Abdülkaysoğulları hakkında yazılmış müstakil kitaplar arasında, İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre (bk. *el-Fihrist*, 59), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Kitâbü Ḫaberi ʿAbdi'l-Ḳays* adlı eseri zikre değer bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1375/1955, II, 575-576; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 283, 314-315; IV, 360-362; V, 557-566; VII, 85-88, 131-134; İbn Habîb, *el-Muḥabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Âfakı'l-cedîde), s. 314, 317; Buhârî, "Îmân", 40; "Meġāzî", 69; Müslim, "Îmân", 25, 26; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1960, s. 338-339; Belâzürî, *Fütûḥu'l-büldân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1956-60, I, 95 vd., 104; a.mlf., *Ensâbü'l-eşrâf*, IV/1 (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1979, s. 102-103, 122-123; Taberî, *Târîḫ* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, I, 1736-1737, 1958-1961, 1979-1980, 1995-1996, ayrıca bk. *İndeks*; İbn Düreyd, *el-İştiḳāḳ* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1378/1958, s. 14, 17, 24, 324-325; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ—Teceddüd), Tahran 1391/1971, s. 59; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Muʿcem me'staʿcem* (nşr. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1364/1945, I, 401, 402; İbn Hazm, *Cemhere* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1962, s. 294-296; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII (nşr. Muhammed Avvâme), Dımaşk 1976 — Beyrut 1400/1980, s. 355-364; Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân*, Beyrut 1966, I, 346-349; II, 174-175; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire 1959, s. 338; Aynî, *ʿUmdetü'l-ḳārî*, İstanbul 1308-11, I, 352-362; Kehhâle, *Muʿcemü ḳabâʾili'l-ʿArab*, Beyrut 1402/1982, II, 726-727; M. Hamîdullah, *el-Veŝâʾiḳu's-siyâsiyye*, Beyrut 1969, s. 126-127; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 63, 409, 410-411, 433-440; M. Asım Köksal, *İslâm Târihi*, İstanbul 1978, VIII, 545-553; Reckendorf, "Abdülkays", *İA*, I, 88-89; W. Caskel, "ʿAbd al-Ḳays", *EI²* (Fr.), I, 74-76.

MUSTAFA FAYDA

ABDÜLKERÎM b. ACRED

(عبدالكريم بن عجرد)

Hâricî fırkalarından Acâride'nin reisi

(bk. ACÂRİDE)

ABDÜLKERÎM-i BUHÂRÎ

(عبدالكريم بخارى)

(ö. 1830'dan sonra)

Buharalı seyyah ve tarih yazarı.

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Muhtemelen 1760'larda Buhara'da doğdu. On altı yaşında iken Keşmir'e gitti ve Herat, Kandehar, Kâbil, Peşâver, Muzafferâbâd yoluyla geri döndü. İkinci ve uzun seyahatini 1789'da gerçekleştirdi; Kâşgar, Yarkent, Tibet ve Keşmir'i dolaştı. 1799'da Buhara'ya sığınan ve sekiz ay burada kalan Şah Mahmud Dürrânî'ye intisap etti. 1804'te Rusya'ya giden Buhara elçilik heyetinde önemsiz bir görev aldı. Petersburg'ta dokuz ay kaldıktan sonra Moskova-Astrahan yoluyla geri döndü. Dönüş sırasında Hîve'de iken Hîve hanının Buhara'ya karşı bir çapul seferi düzenlemek için yaptığı hazırlıklara şahit oldu. Bu durumu Buhara Emîri Haydar Han'a bildirdi ise de buna gereken önem verilmedi. 1807 Ekimi başlarında Mirza Muhammed Yûsuf'un başkanlığındaki Buhara elçilik heyeti ile Rusya-Romanya üzerinden İstanbul'a geldi. Heyetin burada bulunduğu ilk yıl içinde eşi vebadan ölünce yeniden evlendi ve İstanbul'a yerleşti. 1830'dan sonra hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamış olması, onun bu tarihlerde öldüğünü düşündürmektedir.

Abdülkerîm asıl şöhretini Orta Asya tarihi üzerine yazdığı Farsça eseriyle yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme aldığı eserini, kendisini devamlı teşvik eden ve büyük yardımlarını gördüğü Sadâret teşrifatçısı Ârif Bey'e ithaf etmiştir. Eserinde Orta Asya'nın Buhara, Hîve, Hokand, Afganistan ve Keşmir gibi bölgelerinin coğrafî durumları ve tarihî olayları hakkında dikkate değer bilgiler verir. Bu bilgiler doğrudan doğruya kendisinin şahsî gözlemlerine dayandığı için esere orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Müellif özellikle Buhara ve çevresindeki hadiselere ağırlık vermiş, Orta Asya hanlıklarının baş düşmanının Rusya olduğu üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca, Buhara hükümdarlarından Muhammed Ma'sûm Han ile Haydar Han, Hîve hanlarından Seyyid Ebülgāzî Bahâdır Han ve Hokand hanlarından Âlim Han devirleri ile Ahmed Şah Dürrânî'den itibaren Afganistan tarihi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yer yer ifade bozukluklarına rastlanan eserde bazı Türkçe kelimeler de bulunmaktadır.

Eserin Ârif Bey'in terekesinden çıkan tek nüshası, Fransızca tercümesi ile birlikte Paris'te neşredilmiştir (*Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary. Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand depuis les dernieres années du règne de Nadir Chah (1153), Jusq'en 1233 de l'Hégire, (1740-1818 A. D.)*, Ed. Ch. Schefer, Paris 1876, Publications de l'École des Langues Orientales vivantes, 1ᵉ série, I-II: Repr. Amsterdam 1970).